

תגובה על שני מאמרים שהופיעו בכרך 8 של עיונים בתקומת ישראל

זאב זיוון

נורית גוברין, 'היא נפלה בשדות: על ברברה פרופר משדה-בוקר - שני שירים', עיונים בתקומת ישראל, 8 (1998), עמ' 522-554.
יחיעם ויע, 'אל הפנטזיה ובחזרה: מדוע החליט בן-גוריון לרדת לשדה-בוקר?', שם, עמ' 298-319.

שמחתי להופעתו של כרך 8 של עיונים בתקומת ישראל, ואני מבקש להעיר כמה הערות בנוגע לשניים מן המאמרים שהופיעו בו.

מאמרה המאלף של נורית גוברין על שירי הזיכרון לנערה משדה-בוקר, ברברה פרופר ז"ל, ניתן לי לקריאה על-ידי המביאה לרפוס בשלב העריכה. הבהרתי לה כי המונח הגאוגרפי האנגלי 'Gap' משמעותו בערבית 'דייקה', ובתרגום עברי - 'מפער', שפירושו 'נחל חוצה רכס', או במונחים גאומורפולוגיים - 'נחל קרמן'. נחל הרועה הוא מיובלי נחל הבשור המסועף, שסעיף זה שלו חוצה את רכס חלוקים משרה ציץ צפונה עד עמקו של נחל בוקר (בלשוננו - 'הכוכב'). מי שמסייר בנופים שבהם רעתה ברברה את עדרה, ושעליהם סיפרו ותיקי שדה-בוקר יורם מור ואהרון ברוך, מבין מקרוב את פרשת הרועה משדה-בוקר. דני הלל, שכתב על אותן שנים בספרו באנגלית, הכיר היטב את הנוף וירע על מה הוא כותב.

למקורות שאספה גוברין אני מבקש להוסיף עוד ארבעה. האחד הוא הספר עד סלע, שנכתב בידי קבוצת מטיילים לזכר חבריהם שנפלו בדרך לפטרה. הספר הופיע ב-1966 בעריכתה של הדסה אביגדור. מתועדים בו דבריהם של ותיקי שדה-בוקר על ימי הכראשית, ובכללם גם סיפוריהם על רצח הרועה.

אזכור נוסף של שירו של אלתרמן מצאתי ביומנו של דוד בן-גוריון מ-12.4.1965. יהושע כהן סיפר לבן-גוריון על השיר בעת צעירתם המשותפת. בן-גוריון, שלא הכיר את השיר לפני כן, התרשם והעתיק כמה שורות ממנו ליומנו. וכך כתב:

12.4.65. יום ב', י' ניסן (תשכ"ה)

בצעדה לפנות ערב היום סיפר לי יהושע על ברברה פרופר שנהרגה זמן לא רב אחרי עלייתם על הקרקע, פה ועל יוסף יאירי (במבין) שנהרג על ידי בידוי וכך במקור, ז"ז] בנסעו מירוחם הנה [...] יהושע אמר לי שאלטרמן [כך במקור, ז"ז]

כתב שיר נהדר על מות ברברה, וכשחזרתי מהצעדה מצאנו השיר ככרך השני של שירי אלתרמן, שבו יש גם השיר עלי. שם השיר הוא: 'הנערה משרה-בוקר' [...]. וואלו שורות השיר שכן-גוריון בחר להעתיק ליומנו:
 'הנה, בהמלת היום המתפקר / בעצם המונו ובהילותו של יום, / נצבת היא (עם) נערה משרה-בוקר - / חולפת על פנינו דום. / ואין אנו שומעים לפתע את קולם / של משרכי דרכים עם מבלי עולם / ושל גורפי ממון ושל רודפי כבוד / אשר הפכו את (פניו) הארץ נעות... / חולפת על פנינו זו רועת העדר, / כמעולם אחר. / אשר עורנו כאן. / כמעולם אחר, והוא עולם של נדר, / עולם של נתינה ושל קרבן. / וכך מבהיק פתאם, אלם ולא-תובע, / אבל תקיף מתת מנוח ומסתור / צדו הנאמן והצרוף של המטבע, / צדו הנאצל והטהור. -- ואחר כך גל-עד וציון-שם קמים / לאות ולזכרון עלי עפר. / ובני העם הזה, אם עוד אינם סימים, / רואים את המסד והעקר.'

בפברואר 1988, במסגרת עבודת המחקר שלי על יישובי הנגב והברווים (שנערכה בהנחיית פרופ' אבינועם מאיר באוניברסיטת בן-גוריון ב-1990), ראייתי בביתו בחולון את חיימקה לבקוב (ז"ל). בספטמבר 1952 היה לבקוב מפקדה של יחידת המיעוטים של צה"ל, שפעלה למניעת הסתננויות. אמרתי לו שבשרה-בוקר ראו בפעולות פלוגתו את הגורם לפגיעה ברועה ברברה פרופר. תשובתו, ברוח התקופה של 1952, היתה: 'ואיך היה לאנשי שדה-בוקר, פליטי השואה, מקום לשבת אילולא פעילות היחידה שלי?'. ראוי לציין כי כמרדף שניהל הצבא אחר רוצחיה של ברברה פרופר נפגעו גם הרודפים בכדווים.

ראוי להזכיר גם את רציחתו של יוסף יאירי ('במכי') ממארב בדרך הקאולין בין שדה-בוקר לירוחם. מארב זה לא כוון ישירות נגד חברי שדה-בוקר. במכי נפגע כשנסע בטרמפ במכונית של חיל ההנדסה, אשר עסק באותן שנים בפריצת הדרך המרכזית לאילת. חבר שלישי - איתן מינץ - נפל בדרך לסלע האדום. אירוע זה אינו קשור למסופר, אך בוודאי לא הוסיף לתחושת הביטחון במקום. מי שפעל לשינוי המצב היה מא"ז שדה-בוקר יהושע כהן, שהקים חוליית סיור מקומית שנעזרה בגמלים (ראה דיווחו לאגף הביטחון בסוכנות היהודית באוגוסט 1953, אצ"מ S 92/17/8246). כהן תרם ליצירתה של מציאות אחרת באזור גם בפעילותו למען כינון ברית מקומית עם השכנים הברווים. מפקדי הצבא לא ראו בעין יפה את פעילותו העצמאית עד לאירוע לכידתם של הפדאיון בדיקה של נחל הבשור ב-1956. בתגובה לאירוע זה אמר מפקד גוש באר-שבע, יקותיאל אדם (ז"ל), כי 'הברווים של יהושע הוכיחו את עצמם'. מקור שלישי העוסק באירוע הרצח הוא גיליון דבר הפועלת (10 ויח) מתשרי תשי"ג, שבו הופיעה רשימה בחתימת א' מירושלים תחת הכותרת 'נערה אלמונית ברברה פרופר'. ברשימה מצוטטות שורות מאחד ממכתביה של ברברה מן הנגב:

בדווי בדין על השתתפות ברצח הרועה ברברה פרופר משדה-בוקר

הבר מסק שדה-בוקר, העיד על המצב הסופוגראפי של מסיבות שדה-בוקר על הרכב העדר. העד העיד במשך שלוש שעות וחור בין היתר על תי אור המאורעות לטן הרגע של סמיעת היריה ועד לאחר שהגופה הועברה ל"תל-ירחום, הצד מסר, כי בצדד חיו שלוש עזים שנספרו להם ע"י הצבא. כשנשאל העד על פעולה מסוימת של הצבא באיזור, ביקש העד כי ה"תשובה תינתן בדלתיים סגורות. בני לל אומיה הצבאי של הפעולה, וה"שופט נצנה לבקשתו. בתשובה לשאלותיו של פרקליט הנאשם, י. מרש, שמונה כסניגור ע"י בית-המשפט, סיפר העד, כי ש"בט ערבי הוחק מסיבות שדה-בוקר קר ברצח התגחלות המסק במקום. לי דברי העד, קשרו חברי המסק את ה"רצח עם הפעולה הצבאית שעליה פ"ר בדלתיים סגורות.

יורשלים, יום ג', — משפטו של פרייז, עודה אכן זיאת, כדווי מסיבות שדה-בוקר, הנאשם ברצח ברברה פרופר, הרועה בת העשרים משדה-בוקר, ב-23 ספטמבר 1953, החל להתברר כאן היום בבית המשפט המחוזי, במני נשיא ביה"מ המחוזי ר"ר ב. הלוי, והשופטים מ. גולן וי. כהן. זהו המשפט הגדול הראשון המתברר לפני ר"ר הלוי, מאז החל להתברר בפניו משפטו של מלכיאל גרינולד.

לאחר שהנאשם הכחיש את אשמת הרצח לשם שוד ערד, מתח פרקליט המבחן ע. הרייה בהרצאת השלשלות המאורעות מאז הרצח ועד שהנאשם המניר את עצמו למספרה והודה כי השתתפות ברצח. ע. הרייה סיפר, כי ברברה הייתה רועה את עדר שרדה-בוקר, בן 23 ראש, בארזי חוליקום שילד שדה-בוקר. קר. ביום הרצח יצאה הרועה כרגיל למרעה והתרחקה כיד 500 מטר מה"מסק, עד למקום בו נהגה לשבת כדי יום ביומה. בשעה 10.30 בבוקר נשמ"ע זה ירייה רובה, שני חברי המשק, אהרון ברון, וא. יאירי (נהרג כעבור שלושה חודשים) היו עסוקים אונ. שעה כבנייה. נג מצפה" שממנו אפ"ר להשקיף על פני השטח, ובשטעם את היריה הבחינו כשלוש דמויות המתרחקות בתוך הוארי. אהרון ברון רץ לתור הנשק, לקח נשק והחל לה"קדם בכביש אילת, לעבר הואדי, בר נתיים הגיעו חברי משק ונספסו וה"זלו כסריקה השטח. קומנדקרי, שה"גיע לקום, הצטרף אליהם ונסעו ב"תוך הואדי להפש אחרי ברברה פרוי פר הערד. החיפשים לא העלו דבר, והם לא מצאו את ברברה מרופר ואת העדר.

הופעל מו בעמק נ

סאת סופר, "למרחנ תליאכבי, יום ג' — מכון המ על בחלקו, וזוא כסמק כיום נ השלמתו, בעוד שנה לערך, ית לשערה, ובהם כמחצית הכמות באיזור.

אנשי חברות המים בארץ רואים במפעל המים כעמק בית-שאן את הספעל המושכלל ביותר בארץ, מ"בחינת התיכונן, ובעיקר מבחינת ש"מירת העקרון על שחיזן בחלוקת ה"מים בין המשקים. כרים מלוחים ומתוקים בקווא אחד מפעל עמק בית-שאן מרכז את מ"המיינות הרבים באיזור, ובהם מעיינות מים מחוקים ומעיינות מים מלר חים, המשקים משתמשים במים המ"לוחים לצרכי בריכות הדגים. עתה יוצברו המים המתוקים והמלוחים כ"קו אחד וכתעלת בטון אחת, ורק

ב-27 בספרואר 1954 נעצר הנאשם, ומייד לאחר מעצרו מסר הצהרה ר"הודעה במספרת באר שבע, לאחר ש"הנאשם כחוק, לאחר גביית ההצגרה, יצא הנאשם עם קצינים למקום הרצח, ותאר את הצורה שבה בוצע הרצח, למחרת היום הובא הנאשם בגני שר מ"שילום בבאר-שבע לשם הוצאת סקודת מעצר. הנאשם ביקש את ה"שופט לרשום את דבריו בקשר למק"רה, ובדברים אלה קשר את עצמו קשר ישיר עם רצח זה. בתשיעי ב"מארס התלה החקירה המוקדמת של הנאשם, בה סיפר כי יחד עם חברו, יצא ביום המקרה לשחרד את העדר, שהיה תחת השגחתה של ברברה פרוי, הנאשם טען, כי הצבא התיים ממנו חודש לפני כן ערד ותוא חשב שהעדר הועבר ליצה-בוקר. לפי ע"צת חברו, סיפר הנאשם, ארבו בארזי לרועה עם העדר, ומשהתקרבה למ"קום, ירד בה יריה אחת וברחו. הנא"שם טען, כי אילו היו רואים שזו אשה, הרי לפי מיסב המסורת הער"בית לא היו הורגים אותה". ע. הרייה ציין, כי בהודעתו מסר הנאשם פרי"מים, המוכיחים שהוא היה במקום ב"זמ" הרצח, שאם לא כן לא היה יודע אותם. העד הראשון יורט מור, (מיציק).

לאחר שהתקדמו כשלו"שה ק"ם חזרו על עקבותיה"הם ורק אז הכחינו כגופ"תה של הרועה. היא ה"תה שכובה על הגב במ"צב של גסיסה, ובמרחק מה כמנה היה מונח ספר"חשכלאי" שעלה אתמול על עמוד השפל באזור כדי לנתק את הורם לשם עשיית תיקון ברשת. נפל ממנו מנובה של 4 סטרים ונסע קשה.

מאמר בעקבות רצח ברברה פרופר (למרחב, 13 ביולי 1955)

אני מאושרת במקום מרוחק זה, רק חבל לי שאינני יכולה לשתף אותך בכל החוויות, השמחות ואף האכזבות.

בימים הראשונים עברתי במטבח (משעמם עד זוועה). לאחר זאת עברתי יומיים כבנין (!). חזרתי לארוחת ערב של שום ובצל עיפה ומרגישה שהיה זה יום, בניגוד לעיר שם ידעתי שיהיה זה ערב (ההדגשות במקור).

[...] כיום אני אחראית על בעלי החי, ז"א על עשר עזים ומאתיים וחמישים תרנגולות. לחלוב עדיין אינני יודעת (אל תחייך!), וכאשר ניסיתי, לא הברלתי ביניהן וחלבתי את אותה המסכנה שלוש פעמים! אני מוציאה אותן למרעה בצעקות חדות מאוד בלתי מוזיקליות של בררר-בררר, הריהו, וכאשר מתחשק להן הן כאות. אתמול, בשעה שטיפלתי בתרנגולות, ניצלו העזים את ההזדמנות וברחו. חצי יום חיפשתי בוואדי ועל ההרים, לבסוף מצאתי. הסיבה - פשוטה: הן היו צמאות! כדי שלא ישעמם להן - ולי - אני קוראת להן את שפספיר. מה דעתך?

לסיום עניין זה ראוי להוסיף כי דיווחים מבית-המשפט המחוזי בירושלים, שבו הועמד לדין פריג' עודה אכן זייאת בחשד להשתתפות ברצח הרועה ברברה פרופר משה-בוקר, ניתן למצוא, למשל, בלמרחב מתאריך 13.7.1955.

* * *

כאשר למאמרו של יחיעם ויץ על פרישתו של בן-גוריון לשדה-בוקר, אבקש להעיר כמה הערות:

א. ב-1953 עדיין לא היה שדה-בוקר קיבוץ. רק ב-15.10.1955, חודשים רבים לאחר שובו של בן-גוריון לממשלה, החליטה אספת שדה-בוקר שהיישוב יהיה לקיבוץ - זאת לאחר הצטרפותו של גרעין הצופים י"א למקום. מאוחר יותר החליטו חברי שדה-בוקר להצטרף לאיחוד הקבוצות והקיבוצים - למרות התנגדותם של בן-גוריון ושל יהושע כהן - וההצטרפות יצאה לפועל ב-1962.

ב. בריאיון שערכתי ב-28.9.1992 עם רפי בכרך (ז"ל), מראשוני חוות הרועים בשדה-בוקר, נודע לי כי הוא שומר עמו סוד שאותו סירב לגלות לי. שאלתי אותו אם אני צורך בהנחתי שבן-גוריון לא ראה בהשתכנותו בשדה-בוקר עניין של קבע (בניגוד למקובל בעת הצטרפות להתיישבות העובדת), והוא אישר זאת, אך הדגיש כי התנגדותו להצטרפות בן-גוריון לשדה-בוקר, שאותה הביע באספת החברים ב-1953, לא נבעה מטעמים אלו אלא מן העובדה שראה בבן-גוריון מישהו שהוא, כלשונו, 'גדול עלינו'. גם הידיעות שפורסמו בעיתוני התקופה על כוונתו של בן-גוריון לצאת לחופשה של שנה-שנתיים מוכיחות כי צעדו לא היה צעד אקראי.

ג. הוכחה נוספת לכך שהצטרפותו של בן-גוריון לשדה-בוקר היתה מתוכננת מצאתי במכתבו לכתו רננה מ-14.2.1954 (חודשיים לאחר כואו לשדה-בוקר). וכך כתב לה: 'לא הכול אסביר עתה ויש עוד מקום לחזון' - משמע, התוכנית לפנות אל הנוער ולגייסו לצורכי האומה עוד תתגלה.

ד. בחודשים הראשונים לשהותו בשדה-בוקר סירב בן-גוריון לצאת לאירועים. הוא לא נענה להזמנותיהם של חברי רביבים וחצרים וגם לא להזמנתם של ראשי מועצת פועלי באר-שבע. הוא ביקש להפוך ל'איש משדה-בוקר'. בחודשים אלו הוא יצר את הקשרים שהולידו את כנסי הנוער והצעירים: כנס שיח' מוניס, כנס באר-שבע, כנס המיוערים ללכי'ש באשקלון, כנס בעניין עולי צפון אפריקה בצאלים וכנס בני המושבים בנהלל. האיש לבוש החאקי שהופיע לכנסים אלו לאחר חצי שנת שהות בשדה-בוקר ביקש להשתמש בהם כמנוף בנוסח 'המשמרות האדומים' כדי לעורר מהפכה לאומית של הדור הצעיר. על סיומו העצוב של מהלך זה כתב מיכאל בר-זווהר בספרו בן-גוריון (1975) כי היה זה 'הלום ושברו'. משה דיין, באוטוביוגרפיה שלו אכני דרך (1976), תיאר את כנס שיח' מוניס כתוכנית שנערך ממנה הצד המעשי. גם השבועון העולם הזה, בדיווחו מכנס שיח' מוניס (10.6.1954), לא הסתיר את פער הדורות שהתגלה בין חלוץ העלייה השנייה לבין דור המדינה הראשון. בכמחנה גדנ"ע תואר הכנס, שאותו הכין הגדנ"ע, בשירו של דן אלמגור, במילות שבח פואטיות.

כנס נהלל, שהתקיים למחרת בחורשה על שם א"ד גורדון בנהלל, היה בבחינת מזור לפצעי הזקן המאוכזב. בתום הכנס אמר בן-גוריון על נהלל כי 'יש אלוהים במקום הזה' - אמירה שבאה מפי מי שהתחתן בניו-יורק בפני שופט ושכצריפו לא היתה מזוהה. מכנס נהלל צמחה 'התנועה ללא שם', שפעלה למען יציאת בני המושבים ובני האיחוד למושבי העולים. מבצע זה גרם לבן-גוריון הרבה נחת, אף שאיש השטח מיכה טלמון (מנהל חבל הנגב) ראה בו מבצע שנועד לרצות את הממסד הציוני ברעש ובהמולה גדולים, במקום שיתמקד במעשה האפור והקשה של הארגון הפנימי של מושבי העולים (ראה ספרו עד כאן, 1998, עמ' 69-70).

ועוד עניין: ראיית שדה-בוקר כמרכז שלטוני מקביל למרכז השלטון בירושלים או ככזה המתחרה בו (ראה קריקטורה מצורפת) מעוררת את השאלה האם בכלל ניתן היה להפעיל מוקד מעין זה בשנים ההן. בתנאי התקשורת דאז לא יכול היה בן-גוריון לנהל את הממשלה בשלט רחוק (רק ב-15.2.1958 הותקן בשדה-בוקר טלפון, וגם הוא היה רדיו-טלפון בלבד), זאת אף שצלו הארוך הגיע עד ירושלים ואיים על מנהיגי המדינה (ראה למשל יומנו האישי של משה שרת, שפורסם ב-1978. ביומנו עוקב שרת אחר הוצאותיו המיוחדות של בן-גוריון בשדה-בוקר ב-12.12.1953 וב-15.12.1953). גם כששב בן-גוריון לראשות הממשלה הוא לא הרבה להתערב בתחומי משרדיהם של שריו והתמקד בדברים שהעסיקו אותו. אמנם המכתבים שכתב משדה-בוקר בארבעה עשר חודשי שהותו שם, ובהם פנייתו לשמעון פרס, מנכ"ל משרד הכיטחון, בבקשה לבטל את פירוק ההיאחזויות ביטבתה ובעין-גדי (30.1.1954), מוכיחים כי פניותיו מרחוק נענו; ואולם, הכנס בשדה-בוקר שאליו זימן את בכירי העוסקים כפיתוח הנגב (18.2.1954) מוכיח כי כראש ממשלה לשעבר לא היה בידו לקדם תוכניות שגם מרום תפקידו הקודם הוא לא הצליח לממש. עם אלה ניתן למנות את תוכניתו של שמחה בלאס להקמת אחת עשרה הנקורות בנגב הדרומי, שהוצאתה לפועל הצריכה השקעת

ממון רב בבניית צינור ובהזרמת מים מן הצפון (ראה יומנו של יוסף ריץ יומני ואגרותי לבנים, ד, תשכ"ה, עמ' 250-251, וספרו של שמחה בלאס מי מריבה ומעש, 1973, עמ' 172).

ולסיום, בארכיון המכון למורשת בן-גוריון נשמר מכתב שכתב עמוס עוז הנער לבן-גוריון ב-23.4.1954. במכתב זה פונה עוז לבן-גוריון ומבקש לדעת מדוע פרש לשדה-בוקר, והאם פרישתו מסמנת את סוף דרכו הפוליטית או שמא היא רק בבחינת פסק זמן לקראת זינוק מחודש. בתשובתו למכתב זה מדבר בן-גוריון על ההליכה להתיישבות החלוצית כעל אחד הדברים החיוביים שיש לעשותם 'קצת יותר משהמדינה מחייבת'. באשר לשאלת העתיד משיב בן-גוריון לעוז במילים אלו: 'כמה משאלותיך עלי להשאיר בלא תשובה מטעמים השמורים איתי'. בפועל העריך עוז נכונה את העתיד להתרחש: ב-1955, לאחר 14 חודשי שהייה בשדה-בוקר, בעקבות הקריאה המתואמת שהפנו אליו מנהיגי מפא"י, שב בן-גוריון לכהן בממשלה כשר הביטחון.

15.1.54 בן-גוריון במרכז ההתענינות בשדה-בוקר

– אינני מתערב בפוליטיקה, אבל לדתיים מגיע בהחלט

קריקטורה של יוסף בס, מתוך ספרו הזקן והעם, 1961-1937, הוצאת המדפיס האזרחי 1961.